Introduction to Panini's Grammar, Part 1

Introduction to Panini's Grammar

It is almost impossible to learn a foreign language without the study of grammar. In learning Sanskrit, the study of grammar plays a very important part. Among various Sanskrit grammatical systems, Panini's is the most significant and the most authoritative. The original work of Panini's grammar is called Astadhyayi. Previously students of Sanskrit used to commit to memory the whole work containing some 4,000 sutras. It was only then that they were able to form correct words. However, this system was somewhat difficult for students, and new arrangements of Panini's sutras were introduced to facilitate better orientation in his system of grammar. Bhattoji Dikshita's Vaiyakarana Siddhanta Kaumudi is the formost of them. In the following introdcution to the Sanskrit grammar, I will follow the format of Siddhanta Kaumudi. I will especially draw on a booklet titled Prarambhika Paniniyam by Pt. Vishvanath Sastri. I hope it will help the interested students to make the first step on the path toward the knowledge of traditional Sanskrit grammar. It is advised that those who want to take full advantage of this introduction be acqauinted with the basics of the Sanskrit language.

श्रीहरिः शरणम् ।

श्रीगणेशाय नमः । श्रीसरस्वत्यै नमः ।

अथ संज्ञाप्रकरणम्

Definitions of Grammatical Terms

(शिवसूत्राणि)

अ इ उ ण् । ऋ ऌ क् । ए ओ ङ् । ऐ औ च् । ह य व र ट् । ल ण् । ञ म ङ ण न म् । झ भ ञ् । घ ढ ध ष् । ज ब ग ड द श् । ख फ छ ठ थ च ट त व् । क प य् । श ष स र् । ह ल् ॥

The above mentioned fourteen sutras containing the Sanskrit alphabet are called प्रत्याहारसूत्राणि or अक्षरसमाम्नाय or शिवसूत्राणि or माहेश्वरणि सूत्राणि. It is believed that they come directly from Lord Siva. At the end of each sutra is a consonant with virama that does not belong to the alphabet. Its purpose is to designate a group of sounds in the most shortest and effective way by combining the first sound of the group with the consonant. In this way, अण्, for example, designates the vowels अ, इ, and उ; एङ्, the

diphtongs ए and ओ. These consonants following the sounds of the alphabet are called *it*. Consonants of the alphabet appear together with a-kara for better pronunciation.

१ उपदेशेऽजनुनासिक इत् (१।३।२)

A nasal अच् is [called] इत् in प्रत्याहारसूत्र s.

It is to be noted here that this nasality is not marked in writing.

२ हलन्त्यम् (१।३।३)

The final (हल्) [is called इत्].

३ अदर्शनं लोपः (१।१।६०)

Absence is called लोप.

४ तस्य लोपः (१।३।९)

लोप pertains to इत्.

On account of this sutra, इत् disappears in the process of formation of words.

५ आदिरन्त्येन सहेता (१।१।७१)

The first [sound] together with the final इत् [designate everything that is between them].

Thus, अण् designates the vowels अ, इ, and उ; एङ्, the diphtongs ए and ओ, etc.

६ ऊकालोऽज् ह्रस्वदीर्घप्लुतः (१।२।२७)

According to the time [needed for pronunciation] of ऊ, अच् is [called] ह्रस्व (short), दीर्घ(long), or प्लुत.

उ is a short vowel, ऊ long, and ऊ ३ प्लुत.

७ उच्चैरुदात्तः (१।२।२९)

[A vowel pronounced] in raised tone is [called] उदात्त.

८ नीचैरनुदात्तः (१।२।३०)

[A vowel pronounced] in unraised tone is [called] अनुदात्त.

९ समाहारः स्वरितः (१।२।३१)
A conjuction [of both] is [called] स्वरित.

१० मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः (१।१।८)

[A sound] pronounced by the mouth and the nose is [called] अनुनासिक (nasal).

११ तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम् (१।१।९)

[Sounds pronounced] with the same action of the mouth are [called] सवर्ण (homogenous).

Thus अ, आ, कवर्ग (क, ख, ग, घ, ङ) and ह are homogenous because they are pronounced in the throat (कण्ठ). इ, ई, चवर्ग (च, छ, ज,झ, ञ) and य are homogenous because they are pronounced in the palate (तालु), etc.

१२ अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः (१।१।६९)

अण् and उदित् [designate], if they are not प्रत्यय (suffixes), [their] homogenous sounds.

अण् stands for vowels and semivowels, i.e. for all sounds from अ to the second ण् (ण् of लण्). उदित् means इत्s that contain an उ as कु, चु, टु, तु, पु, whereas कु is कवर्ग, चु चवर्ग, etc.

१३ परः सन्निकर्षः संहिता (१।४।१०९)

The closest mutual union [of sounds] is [called] संहिता.

It is also called sandhi.

१४ हलोऽनन्तराः संयोगः (१।१।७)

[A group of] हल् (consonants) following one another is [called] संयोग.

१५ सुप्तिङन्तं पदम् (१।१।१४)

[Anything] ending with सुप् (case suffix) or तिङ् (personal suffix) is [called] पद (word).

१६ अलोऽन्त्यात् पूर्व उपधा (१।१।६५)

[The sound] preceding the final अल् [i.e. an sound of the alphabet] is [called] उपधा.

इति संज्ञाप्रकरणम्

अथ अच्-सन्धिः

Vowel Sandhi

१७ इको यणचि (६।१।७७)

इक् is substituted by यण्.

In case of संहिता or sandhi, इक् is substituted by यण्, whereas, according to the rules outlined in the previous prakarana, इक् stands for इ, उ, ऋ, ऌ and यण् for य्, व्, र्, ल्.

१८ स्थानेऽन्तरतमः (१।१।५०)

The closest related [is substitued] in place of the other.

Thus, on account of this sutra, if इ, उ, ऋ, ऌ at the end of a word meets another vowel in the onset of the following word or if they meet within a word in the process of formation of correct words, they change into य्, व्, र्, ल् respectively. ईकार changes

into यकार, as in सुधी = उपास्यः=सुध्युपास्यः ; उकार changes into वकार as in मधु + अरिः = मध्वरिः etc.

१९ एचोऽयवायावः (६।१।७८)

एच् is substituted by अय्, अव्, आय्, आव्.

एच् stands for diphtongs ए, ऐ, ओ, औ. Examples: हरि + ए = हरये; विष्णो + ए = विष्णवे; नै + अकः = नायकः; पौ + अकः = पावकः, etc.

२० अदेङ् गुणः (१।१।२)

अत् and एङ् are [called] गुण.

On account of the sutra तपरस्तत्कालस्य which will be explained immediately after this sutra, अत् means the sound अ only. एङ् stands for diphtongs ए and ओ.

२१ तपरस्तत्कालस्य (१।१।७०)

[A vowel] with attached त् [designates the vowel] of that quantity.

Thus, अत् stands for अ only, and not also for आ, which is the same sound in quality but different in quantity. We have seen that long vowels are absent in the प्रत्याहारसूत्र s. There, a short vowel is considered to contain also the respective long vowel. Without this sutra, it would be impossible to distinguish between short and longs vowels if necessary.

२२ आद्गुणः (६।१।८७)

For अ and आ followed by a vowel, गुण is substituted.

Examples: उप + इन्द्रः = उपेन्द्रः, गंगा + उदकम् = गंगोदकम्, गज + इन्द्रः = गजेन्द्रः, etc.

२३ उरण् रपरः (१।१।५१)

ऋ and ॠ preceded by अण् are substituted by र्.

As it has been already exlpained, अण् stands for अ, इ, and उ. Examples: कृष्ण + ऋद्धिः = कृष्णर्द्धिः, राज + ऋषिः = राजर्षिः, etc.

२४ वृद्धिरादैच् (१।१।१)

आत् and ऐच् are called वृद्धि.

आत् stands for आ, and ऐच् for ऐ and औ.

२५ वृद्धिरेचि (६।१।८८)

For अ or आ followed by a vowel, वृद्धि is substituted.

Examples: कृष्ण + एकत्वम् = कृष्णैकत्वम्, गंगा + ओघः = गंगौघः, देव + ऐश्वर्यम् = देवैश्वर्यम्.

२६ अकः सवर्णे दीर्घः (६।१।१०१)

If अक् is followed by a homogenous vowel, [both are substituted by the respective] long vowel.

अक् designates अ, इ, उ, ऋ, and ऌ. Examples: दैत्य + अरिः = दैत्यारिः, श्री + ईशः = श्रीशः, विष्णु + उदयः = विष्णूदयः, होतृ + ऋकारः = होतृकारः.

२७ एङः पदान्तादति (६।१।१०९)

एङ् [standing] at the end of a word and followed by अत् is substituted by एङ् itself.

एङ् designates ए and ओ. Examples: अग्ने + अत्र = अग्नेऽत्र, कृष्णो + अहम् = कृष्णोऽहम्.

२८ दूराद्धूते च (८।१।८४)

And also when calling from a distance [the vowel becomes प्लुत].

Example: आगच्छ भोः माणवक देवदत्ता३ ।

२९ प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम् (६।१।१२५)

[Vowels that are] प्लुत and प्रगृह्य [do not undergo any change] before अच्.

Example: आगच्छ कृष्ण३ अत्र गौश्चरति । प्रगृह्य are sounds that are not subject to the rules of sandhi.

३० ईदूदेद् द्विवचनं प्रगृह्यम् (१।१।११)

द्विवचन (dual) [ending] in ईत्, ऊत्, and एत् is [called] प्रगृह्य.

Examples: धनुषी एते, विष्णू इमौ, कुले उत्कृष्टे, etc.

इत्यच्-सन्धि

अथ हल्-सन्धिः

Consonant Sandhi

३१ स्तोः श्चुना श्चुः (८।४।४०)

If स् (सकार) or तु (तवर्ग) meets श् (शकार) or चु (चवर्ग), श् and चु are substituted [for सकार and तवर्ग].

Examples: रामस् + शेते = र्मश्शेते, रामस् + चिनोति = रामश्चिनोति, सत् + चित् = सच्चित्, शार्ङ्गिन् + जयः = शार्ङ्गिञ्जयः, कृष्णस् + चपलः = कृष्णश्चपलः, ग्रामात् + चलितः = ग्रामाच्चलितः ।

३२ झलां जशोऽन्ते (८।२।३९)

At the end [of a word], झल् is substituted by जश्.

Examples: वाक् + ईशः = वागीशः, मत् + आगमनम् = मद्

[At the end of a word,] यर् can optionally be substituted by a nasal before a nasal .

Examples: एतत् + मुरारिः = एतन्मुरारिः, वाक् + मधु = वाङ्मधु, सत् + मनोहरम् = सन्मनोहरम्, उद् + मानम् = उन्मानम्, ऋक् + मन्त्रः = ऋङ्मन्त्रः ।

३४ खरि च (८।४।५५)

Also before खर् [झल् changes into चर्].

Example: अस्मद् + पुत्रः = अस्मत्पुत्रः ।

३५ मोऽनुस्वारः (८।३।२३)

[At the end of a word,] anusvara is substituted for म्.

Examples: हरिम् + वन्दे = हरिं वन्दे, ग्रामम् + गच्छति = ग्रामं गच्छति, कृष्णम् + नमति = कृष्णं नमति ।

३६ नश्चापदान्तस्य झलि (८।३।२४)

Before झल् anusvara is substituted also for न् [i.e. for म् and also for न्] that does not stand at the end of a word (अपदान्त).

Examples: यशान् + सि = यशांसि, वासान् + सि = वासांसि, आक्रम् + स्यते = आक्रंस्यते , प्रणम् + स्यते = प्रणंस्यते ।

३७ अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः (८।४।५८)

Before यय् [that does not stand at the end of a word], the corresponding nasal is substituted for anusvara.

Examples: शां + तः = शान्तः, अं + कितः = अङ्कितः, अं + चितः = अञ्चितः, कुं + ठितः = कुण्ठितः, ग्रं + थः = ग्रन्थः, दां + तः = दान्तः, गुं + फितः = गुम्फितः ।

३८ ङमो ह्रस्वादचि ङमुण् नित्यम् (८।३।३२)

After ङ्, ण्, and न् (ङम्) preceded by a short vowel (ह्रस्व) [if they are at the end of a पद], the same nasal is always (नित्यम्) added to the beginning of the next vowel (अच्).

ङमुट् refers to ङम् occuring at the onset of a पद. Examples: प्रत्यङ् + आत्मा = प्रत्यङ्ङात्मा, सुगण् + ईशः = सुगण्णीशः, सन् + अच्युतः = सन्नच्युतः ।

३९ छे च (६।१।७३)

[त् is added to the preceding vowel] also before छ्.

Example: शिव + छाया = शिवच्छाया । त् in शिवत् changes into शिवच् on account of the sutra स्तोः श्चुना श्चुः which has been explained at the beginning of this section about consonant sandhi. Therefore, the correct final form is शिवच्छाया.

इति हल्-सन्धिः ।

अथ विसर्गसन्धिः

Visarga Sandhi

४० ससजुषो रुः (८।२।६६)

[At the end of a word], रु is substituted for स् and for [ष् in] सजुष्.

रु is a kind of secondary र् that undergoes other changes than the primary र्. Examples: अग्निस् + अत्र = अग्निरत्र, वायुस् + अत्र = वायुरत्र ।

४१ खरवसानयोर्विसर्जनीयः (८।३।१५)

Visarga is substituted [for रु] before खर् and in a pause.

४२ विसर्जनीयस्य सः (८।३।३४)

Visarga is substituted by स् [if it is followed by खर्].

Example: विष्णुः + त्राता = विष्णुस्त्राता । According to the sutra खरवसासनयोर्विसर्जनीयः (sutra 41), रु (that was actually स् before sutra ससजुषो रुः was applied) was changed into visarga. The present sutra introduces another change. It must also be noted in this connection that स् can undergo further changes, for example, as per the sutra स्तोः श्चुना श्चुः (sutra 31).

४३ अतो रोरप्लुतादप्लुते (६।१।११३)

[उत् is substituted] for रु if अत् that is not प्लुत precedes and follows it.

Example: शिवस् + अर्च्यः = शिवोऽर्च्यः । शिवस् becomes शिवर् according to the sutra ससजुषो रुः, and according to the present sutra र् in शिवर् changes into उ; so it will become शिव + उ. The sutra आद्गुणः (sutra 21) teaches that अ + उ = ओ, and we get the form शिवो अर्च्यः. Then we have to apply the sutra एङः पदान्तादति (sutra 27) according to which अ is dropped. Hence the final correct form शिवोऽर्च्यः . In the same way we get forms like शुद्धोऽहम्, बुद्धोऽस्मि, छात्रोऽयम् ।

४४ हशि च (६।१।११४)

Also before हश्.

उत् is substituted for रु also before हश् if अत् that is not प्लुत precedes it. Examples: शिवस् + वन्द्यः = शिवो वन्द्यः. Again, according to the present sutra र् in शिवर् changes into उ; so it will become शिव + उ. The sutra आद्गुणः (sutra 21) teaches that अ + उ = ओ, and we get the form शिवो वन्द्यः. In the same way we get forms like रामो वदति, कृष्णो जयति, काको डीयते, कर्णो ददाति, व्यासो ब्रूते ।

४५ भोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशि (८।३।१७)

य् is substituted [for रु] before अश् and after भो, भगो, अघो and if preceded by अ or आ.

भोस्, भगोस्, अघोस् are actually निपातs (particles) ending in स्. Example: देवार् + इह = देवायिह, भोर् + अत्र = भोयत्र । However, this य् is dropped as some like Sakalya teach, and we can get the form देवा इह.

४६ हलि सर्वेषाम् (८।३।२२)

In the opinion of all, [य् is dropped] before हल्.

Examples: भो देवाः, भगो नमस्ते, अघो याहि, देवा नमन्ति, धार्मिका वर्धन्ते, भक्ता भजन्ति, बाला रमन्ते, याज्ञिका यान्ति, विप्रा दयन्ते ।

४७ रो रि (८।३।१४)

रु [is dropped] before र्.

४८ ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः (६।३।१११)

If ढ् and र् are dropped, the preceding अण् becomes दीर्घ.

Examples: पुनर् + रमते = पुना रमते, हरिर् + रम्यः = हरी रम्यः, शम्भुर् + राजते = शम्भू राजते, निर् + रसः = नीरसः, प्रातर् + रमते = प्राता रमते ।

४९ एतत्तदोः सुलोपोऽकोरनञ्समासे हलि (६।१।१३२)

In एतद् and तद् [the case ending] सु is dropped before हल् if ककार is not [added to them], or if they are not in नञ्समास.

What is सु will be explained in the next prakarana. नञ्समास is a negation compound. Examples: एषस् + विष्णुः = एष विष्णु, सस् शम्भुः = स शम्भुः । And in the same way we get forms like एष शोभते, स चलति, स गच्चति, स च. However, एषको, अनेषो, सको or असो ददाति.

इति विसर्गसन्धिः ।